

Sisukord

7

Saateks

Kaja Haukanõmm

15

1. peatükk

Eellugu

1939–1944

79

2. peatükk

Saima päevik
jaanuar 1944 kuni
detsember 1945

203

3. peatükk

Intervjuu
Saima Parboga
aastal 2020

27. jaanuar. 1944. Narvas.

- Evakueerimisčas! -

Tuureküusest levis me teade ühe linna, tabodes selle
klarice täieliku osatavast.

Olin poolis, kui saabus čas. Klari valitses muu-
võimus, kui pooljuhataja luges teate: „Sõjajärgse
tõtte on Narva linn kuulutatud kindrakuueerimis-
alla kolme päeva jooksul!“

Kool saadeti rohe koju. Mõned me klassidõed
natsid, kuid me ei olnud pisaraid sellel hetkel.
Midagi tundmatut, raske rõhus mind, mingi tuue
ainetus, millest ei saanud lakti...

Selle teate rüüri koju viimiseks. Nii kõigi atus
oli, et jääme siiski siia. Kodu - see on nü aru, et
et võiks anda kõik võimaliku selle eest!

31. jaanuar.

Sõjatule on rohutarolt lähenerud, kuid pool
Narva klariceonast on nangeadelt osustanud
paigale jääda, hoolimata časust.

Sin saabus õudneim töö, mis osustas me saatuse.

Juta õhtul saati Narva ümbrusse ühes kohasid,
nii sõjaväe muutuvas tões lakti mille. Põhine

27. jaanuar 1944, Narva

Evakueerimiskäsk!

Tuulekiirusena levis see teade üle linna, tabades selle elanikke täieliku ootamatusena.

Olin koolis, kui saabus käsk. Klassis valitses suruv vaikus, kui koolijuhataja luges teate²⁶: „Sõjaolukorra tõttu on Narva linn kuulutatud sund-evakueerimise alla kolme päeva jooksul!“

Kool saadeti kohe koju. Mõned mu klassiõdedest nutsid, kuid mul ei olnud pisaraid sellel hetkel. Midagi tundmatut, rasket rõhus mind, mingi tume aimdus, millest ei saanud lahti ...

Selle teate viisin koju esimesena. Meie kõigi otsus oli, et jääme siiski siia. Kodu – see on nii armas, et võiks anda kõik võimaliku selle eest!

31. jaanuar

Sõjatuled on kohutavalt lähenenud, kuid pool Narva elanikkonnast on kangekaelselt otsustanud paigale jääda, hoolimata käsust.

Siis saabus õudseim öö, mis otsustas me saatuse. Juba õhtul seati Narva ümbrusesse üles kahureid ning videvikuks muutudes läks lahti möll. Asusime täiesti sõjakärinas. Edasi-tagasi üle linna lendavad kuulid. Taevas oli kui tulemeri. See on ilus, kuid õudne vaatepilt. Lennukipommide plahvatused õõtsutavad maja, kui oleks see papist! Varsti puhkevad tulekahjud. Üksnes Narva ümbruses võib loendada 7–8 kuma. On karta, et venelane marsib juba enne hommikut sisse. Sel ööl otsustasime, et lahkume järgmisel hommikul, kui pole juba hilja. Vanaisa ja vanaema jäävad aga sellest hoolimata kohale.

Nii algas meie sõjarännak.

²⁶ Taganev Saksa sõjavägi alustas tsiviilelanike sundevakueerimist Narvast 25. jaanuaril 1944.

1. veebruar

Veel viimne pilk kodule ja juba vurab auto maanteel. – Ärasõit! Istume siin: ema, 7-aastane onupoeg Oti ja mina; bensiinilaadungiga autos, kuhu saime juhuslikult.

Maantee on neljalt realt täis põgenikke, kes jala, kes hobusega, vankrile laotud tähtsam kraam ja vankri taha seotud lehm. Põgenikke Narvast ja selle ümbruse küladest, eestlasi, venelasi, ingerlasi! Ja keset seda kirjut parve taganev sõjavägi, sõjaväe autod, mootorrattad, tankid ...

Võimatu on siit läbi pääseda! Autogi peab liikuma ühes jalakäijatega, võimetuna tegema endale läbisõiduruumi.

Meil esialgne siht – Sooküla – asub umbes 20 km Narvast, Vaivara juures. Poolel teel sinna täitub õhk kohutava raginaga. Ei taipa alul selle põhjust, ent siis avaneb hirmus pilt: Vene lennukid, neid võib olla 6-7, tulistavad madallennul maanteel liikuvat rahvamassi. Metsiku kära ja hirmuhüüete saatel tulevad nad aina uuesti ja uuesti, tekitades kohutavat paanikat. Maanteel jääb lebama inimesi ja hobuseid. Silmapilgu jooksul on hirmust hullunud rahvamass neist üle volanud, paiskudes pikali kraavidesse. Tee on äkki vaba ja auto kihutab kiiresti eemale sest paigast.

2. veebruar, Sooküla

Peatume võõraste inimeste juures. Siin talus on meiega kokku 14 põgenikku, mis on küllaltki suur ühetoalise elamu kohta. Mugav ei ole, kuid seda me ei nõuagi. Oleme vaid õnnelikud, et on tuba, kus võib, vähemalt esialgu, sõjast eemal olla.

7. veebruar, Sooküla

Rahu on kadunud. Kuuldavasti on vaenlane 10–12 km kaugusele meist õhudessandi teinud. Siin, metsa sees, kajab kuulipilduja ragin nii valjult, nagu oleks lahing ainult mõnesaja meetri kaugusel. Kõige hullem, et see näib lähenevat iga tunniga!

Juba lendavad siiagi esimesed lennukid. Pommilahvatustest lööb maja kõikuma ning värisema. Asume jälle sõjakärinas.

8. veebruar, Sooküla-Jõhvi

Ometi võimalus jätta seljataha selle maakoha! Istume ühe eraauto veokastis ja liigume Jõhvi poole, kust kavatseme edasi Tallinna pääseda. On haruldaselt külm öhtu. Kuuvalguses särab lumi kui hõbe. Ilus, nii jumalikult

ilus! Meie silmad on aga pimedad sellele. Tunneme ainult, et on külm, kohutavalt külm! Luud-liikmed tunduvad tinaraskena, peas kohiseb tuul. Keha on kui tardunud. Millal, millal jõuame kohale?

Liigume ühe lülina pikalt autode ahelas. Aeg-ajalt peatub me ees sõitev auto mingi rikke tõttu järskude nõksakutega. Nii peab peatuma ka meie auto, selle järgmine ja nii edasi terve ahelik. Jälle nõksatus, peatus. Meie taga liikuv auto on meile lubamatult liginenud. Nüüd, võimetuna pidurdama nii järsku, sööstab ta edasi ...

Ragin, klaasiklirin! Sõidame edasi, kuid meile järgnenud auto jääb purunenud laternate ja aknakraasidega seisma, kadudes peagi käänaku taha.

Jõhvi. Meiega ühes sõitnud proua viib ka meid ühes oma tuttavate juurde. Soe, mugav, valge tuba, nagu pole seda nädalapäevad näinud! Meid sätitakse magama pehmele diivanile linade vahele. Milline mõnu on tunda jälle mugavat soojust liikmetes! Mälestub kodu. Armas Narva, kas näen sind kunagi veel? Kas saan kord jälle liikuda su tuttavail tänavail, näha jälle tuttavaid inimesi? Vanaisa – ema! Kus olete teie nüüd?

Tundsin, kuis silmad valgusid vett täis ja siis ma ei saanud – ma pidin nutma!

9. veebruar, Jõhvi

Juba hommikul vara algab teekond jaama, kust loodame saada rongile. Et jaamahoone on põlenud, tuleb seista platvormil ja oodata. Tunnid venivad ...

Viimaks, lõuna ajal, üks rong! Ta rataste mürin tundub muusikana. Ootajad elustuvad, nõrdimus nägudelt kaob. Pikkamisi venib rong jaamaesisele – ja sel silmapilgul, kui ta nõksatades peatuma jääb, väljendub kõikide nägudelt ääretu pettumus! Rong – laskemoonarong – on nii täis, et sinna on võimatu peale saada. Ka ei pakuks kellegil löbu istuda sarnasel koormal, mis iga silmapilk võib õhku lennata, kuna kõikjal on liikumas vaenlase lennukid.

Vajume jälle tarretusse. Istudes oma paaril kohvriil. Juba hämardub. Ilm muutub väljakannatamatult külmaks. Tüdinuna pöördume linna tagasi värisedes öisest jäisest tuulest. Meie peade kohal vurisevad ööjahilennukid, valvates linna ja kusagil kaugel – sääl pool, kus asub mu kodu – välgatavad kahurite tuled kui välgud – järsult, heledalt ...

10. veebruar, Jõhvi-Tapa-Tallinn

Seekord katsume õnne teisiti. Seisame Tallinna maantee nurgal ja saksa politsei abil küsitleme möödasoitvaid autosid. Tallinna aga ei lähe ükski.

Lühidalt otsustades ronime autole, mis sõidab Tapale. Kuigi see ei vii meid sihtkohta, siiski hulk maad sellele lähemale.

Tapa. Auto viib meid otse jaama ja seekord on meil õnne: poole tunni pärast väljub kaubarong Tallinna. Õnnelikena ronime vagunisse.

11. veebruar, Tallinn

Peale paari jaamavahelist sõitu Nõmme rongiga istume tädi soojas ja mugavas korteris. On nii hea, nii mõnus! Tundub, kui oleksime jälle leidnud kodu.

15. veebruar, Tallinn

Kuulutasime lehes: „Kes teab Narva elanikest Juhan ja Amalie Lintlomist, viimne elukoht Narva, 3. Roheline 11–1. Teat. J. Sootsale²⁷ Tall-Nõmme, Haava 3/–3.

23. veebruar

Teateid pole. Keegi ei tea mu vanaisast ja vanaemast, ei ainustki pisimat elumärki. On nad üldse veel elus?

24. veebruar

Mu sünnipäev! Pühitsesime, nagu kohane sõjaajal, tagasihoidlikult omavahel.

Saima tädipoeg Valdar.

27. veebruar

Kõik on vaikne ja rahulik – liigagi rahulik! Vaid mõni üksik alarm päevati, kuid seegi piirdub vaid lennukite ülelendamisega.

Kruvisime Valdariga²⁸ väikesele Otile uisud alla ja viisime jääle. Naersime hingetuks, jälgides ta naljakaid liigutusi, mis lõppesid alati kukkumisega. Oti, see vahva, väike sangar, naeris ise samuti.

7. märts

Tallinna lehes seisis:

6. märtsil ründasid vaenlase lennukid Narva linna, jättes pärast 9 tundi

²⁷ Autori ema Johanna Soots (27.07.1902–11.11.1995)

²⁸ Autori tädi Salme poeg Valdar Sild (07.12.1930–10.05.1970)

kestnud pommitamist linnast järele vaid rusu- ja tuhahunnikud. Üks ajalooline linn langes rusudesse.²⁹

Esialgu olin võimetu mõtleva. Mu kodu – mu kodu, nad on hävitanud sinu! Kodu, mis olid mulle nii kallis! Olen kaotanud kaks kallimat – isa³⁰ ja nüüd ka kodu! Oh see ei või, ei, see ei või võimalik olla!

Mida rohkem mõtlen, seda valusam tundub see! Ei, ma ei taha mõelda, tahan pigistada silmad kinni ja kujutleda, et see on vaid õudne unenägu! – Kuid ma ei saa lahti tõelisest!

9. märts, Tallinn

Õhtul kell pool 7 kostab äkki õhualarmi katkendlik vile, millele kohe järgnevad plahvatuse mürinad. Õhurünnak!³¹ Kui palju sai neid Narvas läbi elatud – nii palju, et ei tunne enam vähimatki hirmu! Lükates pimendus- katted eest, pimestun väljast hoovavast valgusest. Need on „jõulupuud“, loendamatud valgustuspallid! Meenub Narva. Kas käib Tallinna käsi samuti? Jõulupuude järgi otsustades on tegemist tõsise suurrünnakuga. Maja kõigub kohutavalt üha uute plahvatuste mõjul. Aknaklaasid klirisevad, ähvardades iga hetk sisse langeda.

Laskume keldrisse. Selle röske niiskus sunnib hetkeks seisatuma, kuid uue plahvatuse kostudes astume kiiresti edasi. Kүүnla vilkuv valgus heidab tontlike varje seinale. Üldse mõjub ruum kuidagi õudselt, mida tuhandekordistab pommide mõirgav lõhkumine ja lennukite ulguv pörin.

Raksatud tihenevad. Pommide vihin enne plahvatust näib matvat hinge ja õhutõrje podin tundub hirmsa tormina.

Ikka veel ei saabu lõpp! Tunnid venivad. Jälle terav vihin ja kärgatus, mille mõjul keldergi tugevalt vappub. Jälle plahvatus – jälle, jälle ... – nüüd nii tiheidalt, et kõik sulab üheks kõrvulukustavaks mürinaks. Oh jumal, millal saabuks lõpp – ...! On tunne, nagu mattuksime iga järgnev silmapilk rusude alla.

²⁹ Õöl vastu 7. märtsi korraldasid Punaarmee õhujõud ja suurtükivägi Narva suurpommitamise, millele järgnes järgmisel ööl teine rünnakulaine. Pommitamiste käigus hävitati pea täielikult Narva vanalinn.

³⁰ Pärast Eesti taasiseseisvumist õnnestus autoril teada saada, et pärast arreteerimist viibis isa kaks kuud Tallinna keskvanglas, kust ta küüditati Kirovisse. Seal suri ta paar kuud hiljem, surma põhjus pole teada.

³¹ 9. märtsi õhtul ja ööl vastu 10. märtsi toimunud õhurünnak purustas umbes kolmandiku linna hoonetest, seejuures sai kahjustusi pooled elamispindadest. Hukkus u 550 tsiiviilisikut.

Kell on 12. Pärast viietunnilist tormi harveneb mürin ja kaob lõpuks täiesti. Kõrvad veel kumisemas, väljume keldrist.

Tänav on tulvil rahvast. „Estonia põleb!“ – „Harju tänav on ainus suur rusuhunnik!“ – kõlavad teated sealt saabuvailt inimestelt. Siit vaadates tundub Tallinn vaid suure tulemerena. Aeg-ajalt kostub tumedat mürinat, mis tekib põlevate majade sisselangemisest. Kõikjal lõõmab, leegitseb! Lumelgi on punakas helk, nagu oleks tasse imunud verd. Kui õudne, nii lõpmata õudne!

Toas on pime, sest elekter on kustunud. Valgust annab vaid väljas lõõmav puna, mis tungib sisse purunenud akendest.

Põrand on täis laest alla langenud krohvi.

Nii hea on vaikus pärast suurt möllu! Teadmine aga, et on hävinenud loendamatu inimeste kodud, kutsub esile viha nende vastu, kes on selles süüdi.

Heidan voodi ja püüan uinuda. Olen vaevalt jõudnud tukastada, kui mind äratab järsk mürin. Issand Jumal – nüüd algab see jälle!

Komistades ruttame treppidest alla ja vaevalt saab keldriuks sulguda me järel, kui jälle puhkeb hirmus maru. Nüüdsed pommid näivad langevat ainult meie rajooni.

Kõrvulukustav kärgatus! Kostub veel alles jäänud aknaklaaside purunemine ja segipaiskuvate asjade kolin. Müra on niivõrd suur, et arvasime maja me pealt ära pühitud olevat. Pomme ei langenud aga siiski me majja, vaid vastas asuva koolimaja aia äärde, umbes 50 meetrit eemale.

Seekordne pommitamine vaibus tunni aja pärast ja järgnev vaikus mõjus veidi võrastavamalt. Tallinn põles! Kõrgele tõusid leegid, neelates uusi rajooni. Mitmesaja kilomeetri kaugusele paistis tulekuma ja üle terve Eesti kajas sosin: Tallinn põleb!

10. märts

Kui kurb ja mahajäetud näib Tallinn! Aina rusud ja tuhahunnikud, millest tõuseb veel suitsu. See ilus Tallinn on üleöö muutunud rusuhunnikute koguks. Purunenud majade ümber liiguvad inimesed, otsides omaste jäänuseid ja purunenud varandust. Masendav pilt. Soovin, et oleksin olnud ära, et kõik siin nähtu oleks jäänud nägematuks!

Varemetest tõuseb kättemaks! – on kinnitatud värsked plakatid kõikjale. Kui õieti on see tabatud! Kas ei kajastu iga kodu kaotanud inimese südames need sõnad! Ühtegi pisarat pole ma näinud veeremas – üksnes tõsiseid nägusi,

kokkusurutud hambaid ja rusikas käsi. Ei ükski ohe ega pisar, vaid tumm, sügav viha ja kättemaksuiha.

13. märts, Tallinn

Kartes, et sarnane rünnak võiks korduda, otsustasime evakueeruda Viljandi.

On juba õhtu, kui jõuame jaama ja hakkame ootama Viljandi rongi. Saabub öö, selge ja valge, kui rong sõidab ette. Saame õnnelikult oma pakid vagunisse ja peagi alustab rong meie kergendusohete saatel sõitu. Väike Oti on haige, me seame teda võimalikult mugavalt lamama.

15. märts, Viljandi

On kell 3 hommikul, kui jõuame pärast ööpäevalist sõitu Viljandi jaama. Et on alles päris pime, peame ootama valget teele asumiseks 4 kilomeetrit linnast välja.

Olgugi et käes on märtsi keskpaik, on ilmad haruldaselt külmad. Jäine tuul puhub läbi ka paksemaist riietest, pannes hambad lõgisema. Sammume Valdariga edasi-tagasi, et vähegi sooja saada. Pea on nii imelikult raske ja uimane.

Jaama sõidab ERÜ³² auto, mille ülesandeks on abistada evakueerunuid. Me suurimaks rõõmuks lubatakse meid viia otse sihtkohta.

Pooletunnilise sõidu järele koputame Veske talu³³ uksele. Kestab hulk aega, kui avama tullakse, sest varase aja tõttu magavad kõik alles. Avaja – taat ise – teeb suured silmad, nähes meid. Ärkavad ja teised pereliikmed ja tulevad tervitama. Meile pakutakse kohe süüa ja saadetakse reisiväsimumust välja puhkama.

16. märts

Ärgates tundub pea tinaraskena ja silmad tahavad vägisi kinni vajuda. Oletades, et minuga kõik korras pole, panen kraadi.

Palavikku 38,2 kraadi! Nüüd siis lööb välja rännakukülmetus! Tahes-tahtmata pean jääma voodi.

³² Eesti Rahva Ühisabi – Saksa okupatsiooni ajal 1941. aastal moodustatud organisatsioon, mis tegeles sõjas kannatada saanute abistamise, Nõukogude repressioonide ohvriks langenute ja kadunute kohta info kogumisega jms.

³³ Karula mõisa lähedal asuvas Veske talus elas Jaan Sootsi venna Johan Sootsi perekond.